

ORIENTAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
 journal homepage:
<https://www.supportscience.uz/index.php/ojss>

ENVIRONMENTAL PROBLEMS IN CENTRAL ASIA AND THEIR POLITICAL SIGNIFICANCE

Gulmira Akhmatjonovna Bekdurdiyeva

Doctoral student

Tashkent State University of Oriental Studies

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Environmental security, environmental policy, climate change, space researches, ecosystem, ecological.

Received: 28.04.24

Accepted: 30.04.24

Published: 02.05.24

Abstract: Experts and worldviews are being widely recognized for the major political conflicts that have arisen due to environmental problems in Central Asia and may become acute. the situation caused by the water shortage that may occur in the near future has become one of the main directions of the policy of strengthening the system of protection of the problems of political conflicts. Researching this issue and combining it with scientific decision-making and collaboration is the most complex and necessary issue.

MARKAZIY OSIYODA EKOLOGIK MUAMMOLAR VA ULARNING SIYOSIY AHAMIYATI

Gulmira Axmatjonovna Bekdurdiyeva

Tayanch-doktorant

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: ekologik xavfsizlik, ekologik siyosat, iqlim o'zgarishi, kosmik tadqiqotlar, ekotizm, ekologik inqiroz.

Annotatsiya: Markaziy Osiyo mintaqadagi ekologik muammolar sababli yuzaga kelgan va keskin tus olish ehtimoli katta bo'lgan siyosiy mojarolar mutaxassislar va dunyo hamjamiyati tomonidan bot-bot e'tirof etilmoqda. Ayniqsa yaqin kelajakda ro'y berishi mumkin bo'lgan suv tanqisligi natijasida yuzaga keluvchi mintaqaviy siyosiy mojarolarning oldini olish mintaqa davlatlari tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bu masalani ilmiy tadqiq qilish

hamda birgalikda siyosiy qarorlar qabul qilish
va ularni hamkorlikda bajarish eng murakkab
va zaruriy masaladir.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И ИХ ПОЛИТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Гульмира Ахматжоновна Бекдурдыева

Докторант

Ташкентский государственный университет востоковедения

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Экологический
безопасность, экологическая политика,
изменение климата, космические
исследования, экосистема, экологический
кризис.

Аннотация: Широкое признание у
экспертов и мировоззрений получают
крупные политические конфликты, которые
возникли из-за экологических проблем в
Центральной Азии и могут обостриться.
Ситуация, вызванная дефицитом воды,
которая может возникнуть в ближайшем
будущем, стала одним из основных
направлений политики укрепления системы
защиты от проблем политических
конфликтов. Исследование этой проблемы
и объединение ее с принятием научных
решений и сотрудничеством является
наиболее сложной и необходимой задачей.

KIRISH

Xalqaro munosabatlarni o'rganishda ekologik muammolar yangi narsa emas ayniqsa ekologik xavfsizlik sohasida. 1960-yildan boshlab atrof-muhit masalalari xalqaro kun tartibiga kiritilgan, atrof-muhitni muhofaza qilishning ahamiyati to'g'risida keng ko'lamli munozaralar ko'plab mamlakatlar tomonidan olib borilmoqda, 1972-yilda Stokgolm konferentsiyasi munosabati bilan boshlandi va 1992-yilda Rio konferentsiyasi tashkil etilishi bilan davom etadi. 1997-yil Kioto protokolining imzolanishi. Atrof-muhit muammolarini muhokama qilish, ba'zi bir nizolarni keltirib chiqarishi mumkinligi sababli muhimroq bo'ladi[1].

ASOSIY QISM

Mintaqa tabiiy va energiya resurslariga boy. Markaziy Osiyoda neft va gaz, ko'mir, temir va mis rudalari, fosforitlar, uranning katta zaxiralari mavjud. Turkmaniston eng yirik gaz yetkazib beruvchilar orasida dunyoda uchinchi o'rinda turadi. O'zbekiston oltin qazib olish bo'yicha dunyoda sakkizinchi o'rinda turadi. Qozog'iston o'zining boy uglevodorod va mineral resurslari bilan mashhur. Markaziy Osiyo qayta tiklanadigan energiya manbalari, gidro va shamol energetikasi bo'yicha salmoqli salohiyatga ega [2, b-6].

Markaziy Osiyo davlatlarining umumiy ekologik muammolari. Hozirgi vaqtda Markaziy mintaqa Osiyo ulkan miqyosdagi ekologik ofatlar yoki ularning yuzaga kelish tahdidlariga duch kelmoqda. Veniya. Shu bilan birga, tabiiy ekotizimning buzilgan hududlari inqirozga yaqin holatda bo'ldi. Atrof-muhitga ta'sir qiluvchi antropogen omillar keng miqyosdagi tanazzulga olib keladi. Vaziyatni ekologik xavf zonalarini geografiyasining ulkan hududni egallashi yanada og'irlashtiradi, shu jumladan qo'shni davlatlar. Ekologik xavf nuqtai nazaridan ayniqsa muammolilar qatoriga kiradi Bunga tog'li Tyan-Shan, Kaspiy dengizi, Orol havzasi, Semipalatinsk yadro poliruti, Baykonur kosmodromi, Irtish va boshqalar[3].

Ekologik muammolarning asosiy manbalari:

1. Orol ekologik inqirozi va uning Markaziy Osiyo tabiiy muhiti uchun oqibatlarini skiloyati;
2. Suv resurslaridan noratsional foydalanish va boshqarish, sun'iy ta'siri tabiiy suvomborlari va to'g'onlari, atrof-muhit bo'yicha gidroelektrostantsiyalar;
3. Tog'-kon sanoatining ta'siri (shaxtalar, karerlar, burg'ulash quduqlari) erni yuvish);
4. Tabiiy va texnogen ofatlar (zilzilalar, suv toshqinlari, yong'inlar, Li va boshqalar);
5. Sanoat chiqindilarini, zaharli va radioaktiv materiallarni va noaniq moddalarni saqlash va utilitatsiya qilish. ularni hududning havo va suv havzalariga nazorat ostida chiqarish;
6. Ekologik zararli texnologiyalar, moddalar, materiallar va xavfli mahsulotlarni nazoratsiz olib kirish sog'liqni saqlash oziq-ovqat va farmatsevtika uchun;
7. Sog'likka zararli bo'lgan ishlab chiqarishlarni nazoratsiz yaratish va faoliyat yuritish aholi va atrof-muhit [4].

Markaziy Osiyo ekologlari Markaziy Osiyo mintaqasida tabiiy ekotizimlar tez vayron bo'lishidan ogohlantirmoqda. Ulardan ba'zilari bu qaytarib bo'lmaydigan jarayon deb hisoblashadi. Viloyat aholisi esa bu jarayonlarning oqibatlarini allaqachon his qila boshlagan.

Ular Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasida mavjud bo'lgan barcha kelishmovchiliklarni bir chetga surib, hali ham mumkin bo'lgan narsani saqlab qolish uchun atrof-muhitning buzilishi muammolarini birgalikda hal qilishni taklif qilmoqdalar. Oxirgi yillarda Markaziy Osiyo mamlakatlari aholisi global iqlim o'zgarishi ta'sirini yanada keskin his qilmoqda. Bularga tez-tez sodir bo'ladigan chang bo'ronlari, yoz oylarining g'ayritabiiy issiqligi, bu joylar uchun odatiy bo'lmagan sovuq qish, daryo va ko'llarning sayozlashishi va boshqa ekologik muammolar kiradi. Mintaqada Shveytsariya kattaligidagi yangi Orolqum cho'li paydo bo'ldi, hamma narsaga qaramay, Qozog'iston va boshqa mamlakatlarda Shimoliy Orol va boshqalar kabi qoldiq suvomborlarini tiklashga harakat qilmoqdalar, lekin umuman olganda, butun Orolni tiklashning iloji yo'q [5].

Mintaqada inson xavfsizligiga tahdid soladigan bir qancha asosiy ekologik muammolar mavjud. Ular orasida suv va energiyaga bo'lgan talabning ortib borishi hamda mamlakatlar suv taqsimoti bo'yicha kelishib olishda duch keladigan qiyinchiliklar kiradi. Mintaqa o'sib borayotgan ifloslanish, gidrologik rejimlarning o'zgarishi va o'tmishdagi sanoat va qishloq xo'jaligi amaliyotlari merosi bilan kurashish uchun echimlarni topishi kerak. Bu qiyinchiliklar yuqori xavfsizlik xatarlariga olib kelishi mumkin.

Markaziy Osiyo bir qancha ekologik muammolarga duch kelmoqda, ba'zilari tabiiy, boshqalari esa inson tomonidan yaratilgan bo'lib, ular iqlim o'zgarishi bilan yanada kuchayadi. Misol uchun, mintaqa 2021-yilning yozida kuchli qurg'oqchilikka duchor bo'ldi. Qozog'iston va O'zbekiston birgalikda Orol dengizining vayron bo'lishi Sovet Ittifoqi davrida boshlangan insoniyat falokatidir. Ostona dengizning o'z qirg'og'ini (hozirgi ko'llar guruhiga o'xshaydi) sog'lomlashtirish bo'yicha ba'zi loyihalarni amalga oshirgan bo'lsa-da, iqlim o'zgarishi natijasida kuchaygan qurg'oqchilik va O'zbekistonning sug'orish loyihalari suv sathi va mahalliy yovvoyi tabiatga zarar yetkazishda davom etadi[6].

Bundan tashqari, 2021-2022-yillar oralig'ida Qirg'iziston va Tojikiston o'rtasida chegaradagi kelishmovchilik va suv resurslaridan foydalanish borasida bir qator kichik to'qnashuvlar bo'lgan [7].

Bugungi kunda Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun zilzilalar, suv toshqinlari, ko'chkilar, sellar kabi tabiat hodisalari katta xavf tug'dirmoqda. O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston hududidagi chiqindilar omborlarini cheklovchi to'g'onlarning vayron bo'lishiga, to'g'on va baland tog'li ko'llarning yorilishiga olib kelishi mumkin bo'lgan diniy ekstremistlar tomonidan terrorchilik harakatlari ehtimolini inkor etib bo'lmaydi[8]. Agar uran ishlab chiqarishning radioaktiv va zaharli chiqindilari Qirg'iziston va Tojikiston suv yo'llariga tushsa, ifloslanish O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmaniston hududlariga ham tarqalishi mumkin.

So'nggi yillarda kosmik tadqiqotlar tarixining ma'lum, shu paytgacha "yopiq" sahifalari, xususan, astronavtikaning ekologik jihatlari ma'lum bo'ldi. Shu munosabat bilan atrof-muhitga zarar yetkazuvchi va Markaziy Osiyo mintaqasiga zararli ta'sir ko'rsatuvchi kosmik apparatlarning uchirilishi bilan bog'liq bir qator masalalarga alohida to'xtalib o'tish zarur ko'rinadi [9].

Pomir-Tyan-Shan (PTS) yuqori tizimlari namlikni atmosferaning yuqori qatlamlaridan oladi, havo massalarini asosan Atlantika okeanidan olib o'tadi va butun Markaziy Osiyo uchun gigant bo'lgan chuchuk suv akkumulyatorlaridan foydalanadi. Biroq O'rta Osiyo tog'larida degradatsiya jarayonlari kuchayib bormoqda: erish, o'rmonlarning kesilishi, tuproq eroziyasi, bu daryo bo'yida bo'lmagan davlat (O'zbekiston va Qozog'iston) va irrigatsiyaga bog'liq bo'lgan

xo'jaliklari uchun haqiqiy xavf tug'diradi. 1957-yildan 2010-yilgacha PTS muzliklari. turli hisob-kitoblarga ko'ra, muz zaxiralarining 28-38% ni yo'qotdi va so'nggi yillarda ularning kamayish darajasi yiliga taxminan 1% ni tashkil qiladi. Shu munosabat bilan so'nggi o'n yilliklarda umumiy daryolar oqimi resursi (umuman, Orol dengizi havzasida 102,2 km³/yilgacha), O'rta Osiyoning asosiy daryolari, Sirdaryo va Amudaryo havzalarida kamayganligi qayd etildi. - mos ravishda 35,5 va 66,7 km³ gacha. Havzaning materik qismidagi umumiy oqim tezligi suv iste'moli va samarasiz yo'qotishlarni hisobga olgan holda yiliga 83,2 km³ (81,4%) ni tashkil etdi. Dala ekinlariga katta zarar kelib tushadigan suv hajmining bir tekis kamayishi emas, balki suvning keskin, tartibsiz o'zgarishi favqulodda vaziyatlarni keltirib chiqaradi [10].

Suv atrofida mahalliy mojarolar yuzaga kelishi xavfi katta va siyosiy inqirozning boshlanishini tasavvur qilish oson, masalan, qo'shni davlatning yuqori oqimida joylashgan to'g'ondan kelib chiqqan suv toshqini. Bundan tashqari, tabiiy ofatlarga etarli darajada javob bermaslik muhim ichki xavflarni keltirib chiqarishi mumkin. Davlatning aholiga tahdid soluvchi tabiiy vaziyatga dosh bera olmasligi davlat hokimiyatining tubdan izdan chiqishiga olib kelishi mumkin. Bu stsenariy O'zbekiston, Tojikiston va Qirg'izistonda ayniqsa to'g'ri ko'rinadi. Shuning uchun Markaziy Osiyoda tabiiy ofatlarga tayyor emasligining ahamiyatini baholashda tabiiy xavflar bilan bir qatorda siyosiy xavflarni ham hisobga olish kerak[6, b 4].

Markaziy Osiyo duch kelayotgan iqlim muammolarining ba'zilar tabiiy, boshqalari esa inson tomonidan yaratilgan bo'lib, ular iqlim o'zgarishi bilan yanada kuchayadi. Misol uchun, mintaq 2021-yilning yozida kuchli qurg'oqchilikka duchor bo'ldi. Qozog'iston va O'zbekiston birgalikda Orol dengizining vayron bo'lishi Sovet Ittifoqi davrida boshlangan insoniyat falokatidir. Ostona dengizning o'z qirg'og'ini (hozirgi ko'llar guruhiga o'xshaydi) sog'lomlashtirish bo'yicha ba'zi loyihalarni amalga oshirgan bo'lsa-da, iqlim o'zgarishi natijasida kuchaygan qurg'oqchilik va O'zbekistonning sug'orish loyihalari suv sathi va mahalliy yovvoyi tabiatga zarar yetkazishda davom etmoqda[7, b 1].

O'zining geografik joylashuvi va tabiiy salohiyati bilan noyob bo'lgan Markaziy Osiyo mintaqasi bugungi kunda butun bir qator ekologik tahdid va tahdidlar markaziga aylandi. Orol dengizining qurishi, transchegaraviy daryolar suv resurslaridan noratsional foydalanish, hududlarning transchegaraviy ifloslanishi – bularning barchasi zudlik bilan hal etilishini talab qiluvchi nozik muammolardan biriga aylandi [11, b-66].

XULOSA

Xulosa shuki, hal qilinishi uzoq vaqt va qat'iy hamkorlikni talab qiladigan muammolarga yuzaki qarash taxmin qilinganidan ham fojeaviy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Mintaqa

davlatlarining ekologik mumammolarga yakdillik bilan jiddiy yondashishlari barcha mintaqaviy davlatlarining keljagini belgilab beradi. Ekologik tanqisliklar tufayli hozirdan yuz berayotgan siyosiy kelishmovchiliklar chinakam fojeyaga aylanmasligi uchun mintaqaviy davlatlari o'rtasida imzolangan kelishuvlar, memorandumlar va boshqa hujjatlar qog'ozda qolib ketmasligi, ularga mintaqada har bir davlat markazlashgan tarzda amal qilishlari maqsadga muvofiq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. J. Vogler in B. White, R. Little, and M. Smith. (1997) Issues in World Politics, London: MacMillan Press Ltd, 222
2. Окружающая среда, вода и безопасность в Центральной Азии. (Центральной Азии по Устойчивому Развитию). Региональный Экологический Центр Центральной Азии.
3. Д.Б. Джармуханбетова. Экологические проблемы центральной Азии. 2019. International innovation research (221) // УДК 235:502.3 Д40
4. Арал и взаимоотношения государств Центральной Азии. Информационно-аналитическое агентство МИК 16 января - <http://uzland.uz/2004/january/17/03.htm>
5. Л.Олимова. Природные экосистемы стран Центральной Азии стремительно разрушаются // 2023. <https://cabar.asia/ru/prirodnye-ekosistemy-stran-tsentralnoj-azii-stremitelno-razrushayutsya>
6. J.Boonstra, T.Tsertsvadze, N.Hasanova. Environmental Security in Central Asia . Nicolás de Pedro, EUCAM National Series Policy Brief No. 2012. // http://www.eucentralasia.eu/fileadmin/user_upload/PDF/Policy_Briefs/National-PB8-SP.pdf
7. W.A. Sánchez. Opinion – An Environmental Focus for US-Central Asia Relations//2023// ISSN 2053-8626. / <https://www.e-ir.info/2023/11/29/opinion-an-environmental-focus-for-us-central-asia-relations/>
8. Зайнутдинова Д., Мурзаханов Р. Основные проблемы в Узбекистане и приоритеты экологической политики// Бюллетень НПО «Армон»: <http://armon.freenet.uz/rus/bulletin/1/02.html>
9. А.М. Васильев Россия и Центральная Азия / Постсоветская Центральная Азия. Потери и обретения. – М.: Изд. Фирма «Восточная литература» РАН, 1998, - с.25
10. Хаджамбердиев И., Шабловский В., Пономарев В., Сарсенов А. Водные проблемы Центральной Азии // 2024 // <https://ecodelo.org/4304-vodnye-problemy-tsentralnoi-azii-kompleksnoe-upravlenie-rechnymi-basseinami>
11. BA Mukhamedgaliev. "Ecological Problems of Central Asia". Acta Scientific Women's Health 3.6 (2021): 66-68